

بررسی تطبیقی مسئولیت مدنی دولت‌ها در وقوع زیان‌های محیط‌زیستی در حقوق اتحادیه اروپا و ایران

محمدرضا تقی‌زاده^{۱*}، اکرم تاجیک^۲، حسین میری^۳

۱. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری، گروه حقوق، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران. رایانامه: m.taghizadeh13@gmail.com

۲. استادیار، گروه حقوق، واحد آزادشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، آزادشهر، ایران. رایانامه: akram.tajik@iau.ac.ir

۳. استادیار، گروه حقوق، واحد گنبدکاووس، دانشگاه آزاد اسلامی، گنبدکاووس، ایران. رایانامه: hoseinmiri49@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۰۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۱۸

چکیده

انقلاب صنعتی، هم‌زمان با ایجاد تحول در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، پیامدهای مخربی برای محیط‌زیست به همراه داشته است؛ از جمله تخریب منابع طبیعی، نابودی زیست‌بوم‌ها و تشدید آلودگی آب، خاک و هوا. در واکنش به این وضعیت، راهکارهای حقوقی، سیاسی و اقتصادی متعددی در سطوح داخلی و بین‌المللی برای حفاظت از محیط‌زیست و جبران زیان‌های واردشده تدوین شده است. هدف این پژوهش، بررسی تطبیقی مسئولیت مدنی ناشی از زیان‌های محیط‌زیستی در حقوق ایران و اتحادیه اروپا است. پرسش اصلی پژوهش آن است که مهم‌ترین تفاوت‌های این دو نظام حقوقی در زمینه مسئولیت مدنی زیان‌های محیط‌زیستی چیست. پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که نظام حقوقی اتحادیه اروپا، به‌ویژه بر مبنای دستورالعمل ۲۰۰۴، با تأکید بر اصول احتیاط، پیشگیری، آلاینده پرداخت‌کننده و نظریه خطر، دولت‌های عضو و عاملان آلودگی را به پیشگیری، همکاری و جبران خسارت ملزم می‌کند. در مقابل، حقوق ایران به‌صورت پراکنده و محدود به مسئولیت مدنی محیط‌زیستی پرداخته و همچنان عمدتاً بر اصل تقصیر استوار است؛ امری که بیانگر رویکردی واکنشی و کم‌اثرتر در حمایت مدنی از محیط‌زیست است.

کلید واژه‌ها: اتحادیه اروپا، ایران، خسارت محیط‌زیستی، محیط‌زیست، مسئولیت مدنی.

استناد: تقی‌زاده، محمدرضا؛ تاجیک، اکرم و میری، حسین (۱۴۰۴). بررسی تطبیقی مسئولیت مدنی دولت‌ها در وقوع زیان‌های محیط‌زیستی در حقوق اتحادیه اروپا و ایران. *نشریه محیط‌زیست و توسعه*، ۱۶ (۳۱)، ۸۳-۹۴. <https://doi.org/10.22034/eiat.2026.248441>

© نویسندگان.

ناشر: انجمن ارزیابی محیط‌زیست ایران.

سرآغاز

حفاظت از محیط‌زیست از مهمترین دغدغه‌های بشر پس از انقلاب صنعتی بوده است. گسترش فناوری و تحقق زندگی مدرن، با مداخله گسترده در طبیعت و ورود خسارت‌های متعدد همراه شد (کارخانه، ۲۰۲۲). بهره‌برداری گسترده از معادن، جنگل‌ها و دریاها، افزون بر تهدید زیست‌بوم جانوران و گیاهان، آلودگی آب، خاک و هوا و تهدید سلامت انسان را در پی داشت (ارباب، ۲۰۱۹). وقوع این پیامدها دولت‌ها را به تصویب قوانین داخلی و انعقاد اسناد و کنوانسیون‌های بین‌المللی برای حفاظت از محیط‌زیست واداشت (گیولیانی^۱، ۲۰۲۴). کارآمدی و ضمانت اجرای قواعد حفاظت از محیط‌زیست همچنان با چالش روبه‌رو است؛ زیرا بسیاری از کشورها همکاری لازم را در عمل نشان نمی‌دهند (فهیمی، ۲۰۱۴). برای نمونه، اختلاف ایالات متحده و چین درباره سهم هر کشور در آلودگی جهانی و هزینه‌های اجرای پیمان پاریس، پذیرش تعهدات محیط‌زیستی را با دشواری مواجه کرده است (گوریسن^۲ و همکاران، ۲۰۲۴). افزون بر این، بخشی از قواعد موجود با تحولات سریع علمی و فناورانه متناسب نیست و به بازنگری نیاز دارد (فیشر، ۲۰۲۲). چالش اصلی، دستیابی به برداشتی مشترک از مسئولیت مدنی محیط‌زیستی و ایجاد سیاستی هماهنگ و کارآمد است. ماهیت فرامرزی و پیچیده زیان‌های محیط‌زیستی، احصاء، انتساب و مطالبه آنها را بر پایه قواعد سنتی مسئولیت مدنی دشوار می‌کند؛ از این‌رو، کشورها رویکردهای متفاوتی را برگزیده‌اند (ژو و خان^۳، ۲۰۲۳). حتی در نظام‌های توسعه‌یافته، از جمله اتحادیه اروپا، ایالات متحده و کانادا، قواعد مسئولیت مدنی محیط‌زیستی کاملاً یکسان نیست. با این مقدمات، پژوهش حاضر به بررسی تطبیقی مسئولیت مدنی دولت‌ها در قبال زیان‌های محیط‌زیستی در حقوق ایران و اتحادیه اروپا می‌پردازد.

ادبیات نظری و پیشینه تحقیق

خسارت محیط‌زیستی از منظر حقوق‌دانان

اصطلاح خسارت محیط‌زیستی^۴، نخستین بار از سوی حقوق‌دانان فرانسوی مطرح شد. چنین اصطلاحی در ابتدا، بیشتر معنای اعمال خسارت به محیط‌زیست و تبیین ماهیت این خسارت بوده است. چنین تعاریف و تعبیری از همان ابتدا این موضوع مهم را مطرح کرد که مفهوم خسارت محیط‌زیستی با تاکید بر قربانیان آن، آیا انسان را به‌مثابه قربانی می‌پندارد یا محیط‌زیست را؟ از طرفی، آیا از لحاظ حقوقی، محیط‌زیست مورد حمایت قرار دارد یا خیر؟ وجود چنین ابهاماتی در ابعاد حقوقی، در ادامه دو نگرش کلی را در میان حقوق‌دانان ایجاد کرد:

نخست، برخی از حقوق‌دانان، محیط‌زیست را عامل اعمال خسارت به انسان در نظر گرفته‌اند. بر اساس این تعریف، خسارت به محیط‌زیست را باید خسارت به محیط پیرامون زندگی انسان دانست. اگر چنین تعریفی را بپذیریم، آنگاه محیط‌زیست منبع خسارت خواهد بود نه قربانی خسارت (وایت، ۲۰۱۵).

دوم، برخی دیگر از حقوق‌دانان، انسان را عامل اعمال خسارت به محیط‌زیست پنداشته و در ادامه خسارت به محیط‌زیست را قابل پیگیری و مطالبه در نظر گرفته‌اند. اگر چنین تعریفی را مبنا قرار دهیم، آنگاه مجموعه خسارت‌های وارد شده به آب، خاک، هوا و دیگر منابع طبیعی که بر اساس فعالیت انسان یا حتی عوامل طبیعی به محیط‌زیست وارد شود، ذیل چنین تعریفی قرار می‌گیرند (فاجینتی^۵، ۲۰۲۳). پس از تبیین مفهوم خسارت محیط‌زیست، مفهوم مهم دیگری با عنوان مسئولیت ناشی از این خسارت مطرح و مورد بحث قرار می‌گیرد. در واقع پس از آن که مشخص شد انسان یا محیط‌زیست، هر یک عامل اعمال خسارت محسوب شدند، آنگاه پیگیری، مطالبه و استیفای حقوق ناشی از چنین خسارتی از اهمیتی بالا برخوردار می‌شود (راوتانی^۶ و همکاران، ۲۰۲۲). در این رابطه، کمیسیون اتحادیه اروپا، در اسناد

1. Giuliani
2. Gorissen
3. Xu & Khan
4. Environmental Damage
5. Facchinetti
6. Rawtani

حقوقی خود رویکردهای متفاوتی را اتخاذ و به اجرا رسانده است. یکی از این رویکردها، لایحه ۲۰۰۰ اتحادیه اروپاست که در این رابطه دو نوع خسارتی که قابلیت طرح و مطالبه را دارند، مطرح و پیش‌بینی کرده است. نخست، خسارت محیط‌زیست که شامل تهدید به تنوع‌زیستی، آلودگی محیط و آلودگی آب می‌شود و دوم، خسارت محیط‌زیست که بر اساس آن، به مجموعه دارایی و اموال افراد و اشخاص وارد می‌شود (ژو^۷ و همکاران، ۲۰۲۴). پیش از تصویب دستورالعمل ۲۰۰۴، ارزیابی خسارت محیط‌زیستی عمدتاً بر پایه قوانین داخلی دولت‌های عضو انجام می‌شد و تفاوت روش‌های ارزیابی می‌توانست به نتایج نابرابر منتهی شود. دستورالعمل ۲۰۰۴ تمرکز را از ارزیابی سستی خسارت‌های شخصی و مالی به پیشگیری و ترمیم خود خسارت محیط‌زیستی منتقل کرد و اجرای قواعد مسئولیت را در این چارچوب سامان داد (دو و سان^۸، ۲۰۲۳).

گونه‌شناسی خسارت محیط‌زیستی از منظر دستورالعمل ۲۰۰۴ اتحادیه اروپا

در دستورالعمل ۲۰۰۴ اتحادیه اروپا، خسارت محیط‌زیستی در سه دسته قرار می‌گیرد: خسارت به زیستگاه‌ها و گونه‌های طبیعی، خسارت به زمین و خسارت به آب.

اعمال خسارت به زیستگاه‌ها و گونه‌های طبیعی

در پیش‌نویس دستورالعمل ۲۰۰۴، اصطلاح خسارت به تنوع‌زیستی به کار برده شد که البته این اصطلاح در دستورالعمل نهایی حذف شد زیرا استفاده از چنین اصطلاحی به ایجاد اشتباه در برداشت مفهوم منتهی می‌شد. در واقع بر اساس دستورالعمل مذکور، مفهوم تنوع‌زیستی با مفهوم مذکور ارائه شده کنوانسیون ۱۹۹۲ تنوع‌زیستی کاملاً متفاوت بود (ویشناو^۹ و همکاران، ۲۰۲۴). در کنوانسیون ۱۹۹۲، مفهوم تنوع‌زیستی دلالت بر تعداد متنوع و گوناگونی از گونه‌های جانوری، گیاهی و اکوسیستمی داشت این در حالی است که بر اساس تعریف دستورالعمل ۲۰۰۴، تنوع‌زیستی دلالت بر تنوع منابع طبیعی داشته و تنوع‌زیستی را علناً مورد توجه قرار نمی‌داد. از طرفی، حیطه مسئولیت ناشی از اعمال خسارت به گونه‌های گیاهی و زیستی جانوران در دستورالعمل ۲۰۰۴ نیز صرفاً محدود به دستورالعمل‌های لازم در خصوص زیستگاه‌ها و پرندگان وحشی می‌شد (اوزهان تورکر^{۱۰}، ۲۰۲۴).

اعمال خسارت به زمین

اعمال خسارت به زمین در تعریف دستورالعمل ۲۰۰۴ میلادی به شرح ذیل تعریف و تبیین شده است: «به هر نوع از آلودگی که بر اساس ورود مستقیم یا غیرمستقیم فرآورده‌ها، ارگانسیم‌ها یا میکروارگانسیم‌ها به سطح زمین یا درون آن که تأثیرات خطرناکی بر سلامت انسان بگذارد، آلودگی زمین اطلاق می‌شود» (لوئیزالوز^{۱۱}، ۲۰۲۴). بر اساس این تعریف، آلودگی زمین، هنگامی که روند سلامت انسان را با تهدیدات بالقوه مواجه کند، قابلیت جبران خواهد یافت.

اعمال خسارت به آب (آلوده‌سازی آب)

بر اساس دستورالعمل مذکور، آلودگی آب نیز به شرح ذیل تعریف و تبیین شده است: «هر نوع خسارتی که به‌نحوی ملموس بر روند شیمیایی، کیفی و اکولوژیکی آب که در دستورالعمل EC/06/2000 درج شده است، تأثیرات نامطلوب و مخرب ایجاد کند، خسارت به آب و آلودگی آن محسوب می‌شود» (یانوچی و تامپیری^{۱۲}، ۲۰۲۴). بنابراین، تحقق مسئولیت مدنی حاصل از خسارت به آب باید شامل

7. Xu

8. Du & Sun

9. Vaishnav

10. Ozhan Turker

11. Luisa Luz

12. Iannucci & Tampieri

تأثیرات مضر و زیان‌بخش بر وضعیت شیمیایی، کیفی و اکولوژیکی آب باشد و ثانیاً خسارت مذکور باید ناشی از اقداماتی باشد که فهرست آن در ضمیمه سوم دستورالعمل قرار گرفته باشد (رنال^{۱۳}، ۲۰۲۴).

پیشینه تحقیق

رجبی و آریایی‌پور (۲۰۲۳) با بررسی نقش مسئولیت مدنی در بهبود وضعیت محیط‌زیست و مطالعه سند مسئولیت محیط‌زیستی اتحادیه اروپا نشان دادند که اعاده وضع سابق، مزیت اصلی این نهاد در نگهداشت و بازسازی محیط‌زیست است. آنان همچنین نتیجه گرفتند که مقررات ایران از قواعد عمومی اتلاف و تسبیب فراتر نرفته و برای تعیین جایگاه مواد پراکنده قانونی، مطالعه تطبیقی ضرورت دارد. نوروزی و همکاران (۲۰۲۳) جایگاه سمت در جرایم محیط‌زیستی در حقوق اتحادیه اروپا و ایران را بررسی کردند و نشان دادند که برداشت سنتی از سمت، مانعی مهم برای پیگرد این جرایم و تحقق مسئولیت کیفری است. ولی‌زاده و همکاران (۲۰۲۳) آثار جمعی‌شدن مسئولیت مدنی ناشی از خسارت‌های محیط‌زیستی را در حقوق ایران و اتحادیه اروپا بررسی کردند. یافته‌های آنان بر ماهیت جمعی حق برخورداری از محیط‌زیست سالم، مسئولیت مشترک در حفاظت از آن و لزوم توجه به نسل‌های آینده و توسعه‌ی پایدار تأکید دارد. راعی دهقی و همکاران (۲۰۲۳) رویکرد قواعد عرفی حقوق بین‌الملل محیط‌زیست به تغییرات اقلیمی را تحلیل کردند و نتیجه گرفتند که قواعد عرفی، در موارد سکوت یا ناکارآمدی رویه دولت‌ها، می‌تواند محرکی برای قانون‌گذاری بیشتر باشد. گالای^{۱۴} و همکاران (۲۰۲۵) در بررسی سواد مدنی و علمی درباره مسایل اجتماعی و محیط‌زیستی نتیجه گرفتند که فهم مشترک از مسئولیت محیط‌زیستی، در کنار ارتقای سواد مدنی، به اجرای موثرتر حقوق محیط‌زیست کمک می‌کند. بلانکا^{۱۵} و همکاران (۲۰۲۳) رابطه مسئولیت مدنی، مناسبات اجتماعی و رفتار محیط‌زیستی در ایتالیا را بررسی کردند. یافته‌های آنان نشان داد فرهنگ محیط‌زیستی و کیفیت تعامل دولت و شهروندان در حفاظت موثر از محیط‌زیست نقش تعیین‌کننده دارد.

بحث و بررسی

مسئولیت مدنی دولت‌ها در وقوع زیان‌های محیط‌زیستی با تأکید بر حقوق اتحادیه اروپا

ماده ۱۱ معاهده عملکرد اتحادیه اروپا، الزامات حفاظت از محیط‌زیست را در تعریف و اجرای سیاست‌ها و فعالیت‌های اتحادیه، به‌ویژه با هدف توسعه پایدار، ادغام کرده است (مویسلو^{۱۶} و همکاران، ۲۰۲۴). این الزام باید در سیاست‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و خارجی اتحادیه مورد توجه قرار گیرد (جوزی، ۲۰۱۳). همچنین ماده ۱۹۱ معاهده عملکرد، اهداف اصلی سیاست محیط‌زیستی اتحادیه را تبیین می‌کند:

نخست، حفاظت و ارتقای کیفی محیط‌زیست، حفاظت و حراست از سلامت انسان‌ها، استفاده بهینه و عقلانی و مبتنی بر منطق از منابع طبیعی، ارتقای اقدامات در سطوح بین‌المللی در راستای حراست از محیط‌زیست؛

دوم، تدوین، اجرا و نظارت بر سیاست‌های محیط‌زیستی با توجه به تنوع اقلیمی و حفاظت از زیست‌بوم‌ها و با تأکید بر اصول احتیاط و پیشگیری. بر این مبنا، باید از فعالیت‌های آلاینده پیشگیری، با متخلفان برخورد و هماهنگی میان نهادها و دولت‌های عضو تقویت شود (آیدین^{۱۷} و همکاران، ۲۰۲۳).

در حقوق اتحادیه اروپا، حفاظت از محیط‌زیست با حق بنیادین سلامت پیوند دارد و این پیوند، زمینه تفسیر گسترده‌تر و تصویب قواعد کارآمدتر را فراهم کرده است. اصول احتیاط و پیشگیری نیز در این نظام الزام‌آور تلقی می‌شوند (دی اولیویرا^{۱۸} و همکاران، ۲۰۲۴). تأکید

13. Randall

14. Gallay

15. Bellanca

16. Moissello

17. Aydin

18. De Oliveira

بر خطر و پیشگیری، همراه با ورود الزامات محیط‌زیستی به حقوق داخلی دولت‌های عضو، زمینه اجرای دستورالعمل ۲۰۰۴ را فراهم کرده است (ماچینی^{۱۹} و همکاران، ۲۰۲۴).

دستورالعمل ۲۰۰۴ حفاظت و جبران خسارات وارده بر محیط‌زیست در نظام اتحادیه اروپا

دستورالعمل ۲۰۰۴ برای پیشگیری و جبران خسارت وارد شده به آب، زمین، تنوع‌زیستی و پوشش گیاهی تصویب شد و دولت‌های عضو مکلف شدند آن را تا سال ۲۰۰۷ در حقوق داخلی خود اجرا کنند. مهمترین کارکرد این دستورالعمل، ایجاد مسئولیتی موثر برای پیشگیری و ترمیم خسارت بر پایه اصل «آلاینده می‌پردازد» است (براود^{۲۰} و همکاران، ۲۰۲۴).

بر پایه دستورالعمل ۲۰۰۴، هر شخص، نهاد یا دولتی که خسارت محیط‌زیستی به او منتسب است، باید هزینه‌های پیشگیری و جبران را بپردازد. تفاوت مهم این نظام با قواعد عام حقوق بین‌الملل آن است که دستورالعمل در حقوق داخلی دولت‌های عضو لازم‌الاجراست (بارنز، ۲۰۱۹). در سطح بین‌المللی، اصل ۱۶ اعلامیه ریو مصوب ۱۹۹۲ بر مسئولیت آلاینده تاکید دارد، اما اثربخشی آن به پذیرش و همکاری دولت‌ها وابسته است (دی مارکو^{۲۱}، ۲۰۲۴).

اقدامات پیشگیرانه و اصول جبران خسارت بر اساس دستورالعمل ۲۰۰۴ در نظام اتحادیه اروپا

هرگاه خطر قریب‌الوقوع خسارت محیط‌زیستی وجود داشته باشد، عامل فعالیت باید بی‌درنگ اقدامات پیشگیرانه را انجام دهد و مرجع ذی‌صلاح را آگاه کند. پس از وقوع خسارت نیز باید از گسترش آلودگی جلوگیری، آثار آن کنترل و پاک‌سازی و اقدامات ترمیمی لازم اجرا شود:

نخست، اتخاذ و اجرای فوری اقداماتی که بر اساس آن، کنترل، جمع‌آوری و پاک‌سازی آلودگی صورت گرفته انجام شود؛ دوم، اتخاذ راهکاری فوری برای ممانعت از اعمال خسارت بیشتر به محیط‌زیست با تاکید بر مدیریت آلودگی؛ سوم، انجام فوری اقدامات جبرانی بر اساس قوانین دستورالعمل تا هنگام وقوع کامل آلودگی‌زدایی. دستورالعمل ۲۰۰۴ اتحادیه اروپا همواره بر این اصل مهم تاکید دارد که اقدامات جبرانی باید بر اساس برگرداندن محیط‌زیست به شرایط نرمال و طبیعی خود باشد. به‌عنوان مثال، چنانچه فرد، سازمان یا دولتی عامل خسارت به جنگل و آتش‌سوزی درختان شناخته شود، آنگاه باید با کاشت درختان و ایجاد پوشش گیاهی جدید، خسارت مذکور را جبران کند (پرون^{۲۲}، ۲۰۲۳).

تضمین مسئولیت مالی خسارت‌زننده در نظام حقوقی اتحادیه اروپا

دستورالعمل ۲۰۰۴ درباره اقدامات پیشگیرانه و جبرانی تعیین تکلیف کرده است. شخص، نهاد یا دولت خسارت‌زننده باید هزینه‌های ناشی از اقدامات تهدیدآمیز یا خطرناک خود را به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم بپردازد. اگر خسارت‌زننده شخصاً برای جلوگیری از خسارت بیشتر اقدام نکند، مرجع ذی‌صلاح اقدامات لازم را انجام می‌دهد و هزینه‌ها را از او وصول می‌کند (خان^{۲۳} و همکاران، ۲۰۲۳). دستورالعمل، تعیین میزان خسارت و نحوه مجازات را به حقوق داخلی دولت‌های عضو واگذار کرده است؛ بنابراین، در فرض تعدد مسئولان نیز نحوه تقسیم و پرداخت خسارت بر مبنای قوانین ملی تعیین می‌شود (آیدین و همکاران، ۲۰۲۳). در پرونده مربوط به «آگوستا رودستد»^{۲۴} در سیسیل ایتالیا، چند شرکت فعال در حوزه هیدروکربن به تصمیم مرجع ملی اعتراض کردند و مدعی شدند خسارت محیط‌زیستی به فعالیت

19. Macchioni
20. Braud
21. Di Marco
22. Perrone
23. Khan
24. Augusta Roadstead

آنان متناسب نیست. با توجه به لزوم احراز رابطه سببیت میان آلاینده و خسارت و صلاحیت مراجع ملی در ارزیابی و جبران خسارت، اعتراض شرکت‌ها رد شد (مویسلو و همکاران، ۲۰۲۴).

تحلیل دستورالعمل ۲۰۰۴ در پرتو اصل اعطای صلاحیت

دولت‌های عضو باید مرجع صلاحیت‌دار اجرای دستورالعمل ۲۰۰۴ را تعیین و با تصویب قواعد لازم، تحقق اهداف آن را تضمین کنند. دستورالعمل برای اشخاص زیان‌دیده، ذی‌نفعان و سازمان‌های مردم‌نهاد نیز امکان مراجعه به مرجع ذی‌صلاح و درخواست رسیدگی به خسارت محیط‌زیستی را فراهم کرده است (فاچینتی، ۲۰۲۳).

مسئولیت مدنی دولت‌ها در وقوع زیان‌های محیط‌زیستی با تأکید بر حقوق ایران

مسئولیت حفاظت از محیط‌زیست با تأکید بر مبانی فقهی

اساساً ادله فقهی در موضوع مسئولیت مدنی بر مبنای حقوق اسلام، ناشی از سه اصل است. اصل اول؛ بر اساس مفهوم «اتلاف» است که نظریه عدم تقصیر معادل آن است. اصل دوم، مسئولیت مدنی بر اساس مفهوم «تسبیب» است که مبتنی بر تقصیر است و اصل سوم نیز قاعده «لاضرر و لاضرار» است (تقی‌زاده انصاری، ۲۰۲۲). به‌طورکلی بر اساس فقه اسلامی، اموال افراد دارای احترام بوده و شخص یا دولت نمی‌تواند قال به اعمال زیان یا خسارت به آن باشد و در صورت وقوع، فرد مکلف به جبران خسارت است. از طرفی بر اساس نظریه «احترام اموال» که تلفیقی از دو قاعده اتلاف و لاضرر و لاضرار است، جامع‌ترین نظریه در خصوص مسئولیت مدنی بر اساس مبانی فقهی - حقوقی ایران محسوب می‌شود چرا که اساس نظریه مذکور تحقق عدالت است (محسنی، ۲۰۲۱).

مبانی حاکم بر روند مسئولیت مدنی در خسارات محیط‌زیستی

واقعیت مسئولیت مدنی در حقوق ایران حکایت از کاستی‌های فراوان در این زمینه دارد. از یک سو با توجه به مشکلات عدیده موجود در آلودگی‌های محیط‌زیستی در ایران خصوصاً در شهرهای بزرگ که بعضاً ساختارها و تشکیلات و کارخانجات دولتی عامل اصلی وقوع این آلودگی‌ها محسوب می‌شوند و از سویی دیگر، از آنجایی که سازمان محیط‌زیست به‌مثابه اصلی‌ترین مرجع ذی‌صلاح حفاظت از محیط کشور نیز خود یکی از سازمان‌های دولتی تلقی می‌شود و مسئول مبارزه و برخورد قانونی با متخلفان این حوزه است، از قدرت کارآمدی و اثرگذاری لازم در زمینه مبارزه با متخلفان و خاطیان و آلوده‌کنندگان محیط‌زیست برخوردار نیست (کمالی، ۲۰۲۴).

عامل خسارت و زیان‌دیده

عامل خسارت

یکی از ارکان مسئولیت مدنی، وجود رفتار زیان‌بار است. این رفتار ممکن است ایجابی باشد؛ مانند تخریب یک منظره طبیعی، یا در مواردی به‌صورت ترک فعل تحقق یابد. هر چند متون فقهی در زمینه مسئولیت ناشی از ترک مراقبت از اموال و حیوانات احکامی دارد، قلمرو این مسئولیت در خصوص محیط‌زیست از صراحت کافی برخوردار نیست (ولی‌زاده، ۲۰۲۱).

زیان‌دیده

در مسئولیت مدنی مرتبط با محیط‌زیست، ممکن است عامل زیان‌دیده از اقدام زیان‌بار، فرد یا دولت باشد. چنانچه عامل زیان‌دیده، فرد حقیقی یا حقوقی باشد، تکلیف مشخص بوده و عامل زیان‌بار ملزم به پرداخت غرامت و خسارت خواهد بود، اما مسئله اصلی زمانی مطرح می‌شود که عامل زیان‌دیده، جامعه یا نسل بعدی باشند، آنگاه پرسشی مهم و بحث‌برانگیز مطرح خواهد شد که ذی‌نفعان یا عوامل اصلی زیان‌دیده دقیقاً چه کسانی خواهند بود؟ لذا ضروری است در این رابطه اقدام به قانون‌گذاری‌های لازم، صریح و شفاف در حقوق ایران انجام شود. این در حالی است که بر اساس اصل پنجاه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران موضوع مهم حفاظت از محیط‌زیست

وظیفه‌ای عمومی و عام تلقی شده است: «در جمهوری اسلامی ایران، وظیفه حفاظت از محیط‌زیست که نسل کنونی و آتی باید حیات اجتماعی رو به ترقی خود را در آن محقق کنند، وظیفه عمومی محسوب می‌شود» (انصاریان، ۲۰۲۴).

رابطه سببیت

از دیگر ارکان تعیین‌کننده تحقق مسئولیت مدنی رابطه سببیت است. سببیت دلالت بر این موضوع دارد که اگر اقدامی صورت نمی‌گرفت، بالطبع، خسارت و زبانی نیز به همراه نمی‌آورد. این ارتباط میان ضرر و اقدام زیان‌بار، در راستای تحقق و تعیین مسئولیت مدنی از نوع قهری و قراردادی لازم است.

مصادیق خسارت به محیط‌زیست در حقوق ایران

مصادیق خسارت به محیط‌زیست را می‌توان ذیل دو دسته از خسارت‌های بارز (مادی و مستقیم) و خسارت‌های معنوی (غیرمستقیم) قرار داد. بر اساس نوع اول، خسارت انجام‌شده آشکار، قابل ارزیابی و بررسی دقیق است. به‌عنوان مثال، خسارت انجام‌شده در یک آتش‌سوزی در جنگل و یا میزان مواد شیمیایی وارد شده به آب، میزان آلاینده‌های موجود در هوا و غیره را می‌توان ذیل خسارت آشکار و مادی قرار داد؛ اما بر اساس خسارت نوع دوم یا معنوی، میزان دقیق ارزیابی خسارت انجام‌شده اساساً میسر نیست. به‌عنوان مثال، از بین رفتن تدریجی مناظر طبیعی، نابودی خاک، آلودگی صوتی و... را می‌توان ذیل نوع دوم از خسارت به محیط‌زیست محسوب کرد. در قوانین جمهوری اسلامی ایران، مواد قانونی مختلفی در خصوص مصادیق خسارت به محیط‌زیست و تعیین و تبیین آلاینده‌های محیط‌زیستی مشخص شده است که برخی از آنها در ادامه بررسی می‌شوند:

- بر اساس ماده نهم از قانون حفاظت و بهسازی از محیط‌زیست مصوب ۱۳۵۳: «مبادرت به هر اقدام و فعالیتی که سبب آلودگی محیط‌زیست شود، ممنوع است. مقصود از آلوده‌سازی محیط‌زیست ورود یا انتشار مواد خارجی به آب، خاک، هوا یا زمین به میزانی است که کیفیت فیزیکی، شیمیایی و بیولوژیکی آن را با تهدید جدی مواجه کرده و برای انسان و سایر موجودات زنده گیاهی و جانوری ایجاد تهدید کند».
 - بر اساس ماده هشتم از آیین نامه اجرایی قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست: «قطع درختان، بوته‌کشی، تخریب محیط‌زیست و تعلیف احشام و هرگونه اقدام دیگری که بر اساس آن، تغییر اکوسیستم، پارک‌های ملی و آثار طبیعی انجام شود، ممنوع است».
 - بر اساس ماده نهم از آیین نامه مذکور: «تمدید یا تجدید پروانه‌های اکتشاف و بهره‌برداری صادر برای معادن واقع در آثار طبیعی و پارک‌های ملی ممنوع و غیرقانونی است».
 - بر اساس ماده ۶۸۶ قانون مجازات اسلامی: «هر فردی که عامدانه و عالمانه به قطع یا نابودی درختان متعلق به فضای سبز مبادرت کند، علاوه بر الزام به پرداخت خسارت و غرامت، به حبس ۶ ماهه الی ۳ ساله و یا جزای نقدی از مبلغ ۳ الی ۱۸ میلیون ریال محکوم خواهد شد».
 - بر اساس ماده ۶۸۸ همان قانون: «هرگونه اقدامی که به‌مثابه تهدید علیه بهداشت عمومی تلقی شود همچون آلوده کردن آب آشامیدنی، ورود مواد سمی به درون رودها، رهاسازی زباله‌ها در خیابان و معابر، ممنوع است».
 - بر اساس قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۴: «هر اقدامی که سبب آلودگی هوا شود، ممنوع است».
- در قوانین مذکور، تأسیس مراکزی با مرجعیت سازمان محیط‌زیست جهت تحقق هرچه بهتر و نیز نظارت دقیق‌تر و جامع‌تر، با هدف حفاظت از محیط‌زیست پیش‌بینی شد و در ادامه نیز بر اساس ماده نهم این قانون، وزارت‌های کشور، صنعت و معدن، اقتصاد، گمرک و مراکز تولیدی ملزم به همکاری و تعامل با سازمان محیط‌زیست شدند و در ادامه نیز تشکیل کمیسیون‌های تخصصی استانی با هدف نظارت دقیق‌تر پیش‌بینی شد (دلگشایی، ۲۰۲۳).

جبران خسارت محیط‌زیست

با تحقق ارکان مسئولیت مدنی، زیان‌دیده می‌تواند توقف رفتار زیان‌بار یا جبران خسارت وارده را مطالبه کند. این مطالبه به دو شیوه انجام می‌شود:

نخست؛ زیان‌دیده می‌تواند از عامل خسارت بخواهد رفتار زیان‌بار را متوقف کند. برای نمونه، اداره منابع طبیعی می‌تواند از ادامه تصرف منابع طبیعی یا قطع درختان جلوگیری کند؛

دوم؛ زیان‌دیده می‌تواند جبران خسارت وارده را مطالبه کند. میزان مطالبه نباید از زیان تحقق‌یافته فراتر رود (مسعودی‌فر، ۲۰۲۴).

روش‌های جبران خسارت

مسئولیت مدنی محیط‌زیستی بر ضرورت جبران خسارت وارده استوار است. جبران ممکن است از طریق پرداخت غرامت یا اقدام مستقیم برای ترمیم محیط‌زیست انجام شود. برای نمونه، شخصی که در قطع درختان یک پارک طبیعی مقصر شناخته می‌شود، باید درختان را ترمیم یا جایگزین کند یا هزینه این اقدام را به مرجع ذی‌صلاح بپردازد. از این‌رو، توجه به سبب ورود خسارت و محاسبه میزان آن اهمیت دارد (محسنی، ۲۰۲۱). خسارت محیط‌زیستی ممکن است هم به اشخاص وارد شود و هم مستقیماً متوجه محیط‌زیست باشد؛ به همین دلیل، روش جبران در هر یک از این دو وضعیت متفاوت است (تقی‌زاده انصاری، ۲۰۲۲).

با توجه به مواد ۲ و ۳ قانون مسئولیت مدنی، جبران خسارت ممکن است به صورت عینی یا معادل انجام شود. در جبران عینی، وضعیت زیان‌دیده تا حد امکان به حالت پیش از خسارت بازمی‌شود؛ در جبران معادل، بدل مالی یا غیرمالی زیان پرداخت می‌شود. هدف هر دو روش، جبران کامل خسارت و نزدیک‌کردن وضعیت زیان‌دیده به شرایط پیشین است (اخزری، ۲۰۱۸).

جبران عینی

در جبران عینی، هدف آن است که وضعیت زیان‌دیده تا حد امکان به حالت پیش از وقوع خسارت بازگردد. این روش، مناسب‌ترین شیوه جبران خسارت مادی است؛ با این حال، بازگرداندن وضعیت سابق معمولاً آثار زیان‌های گذشته را از بین نمی‌برد. برای نمونه، توقف ورود مواد سمی به رودخانه از تداوم خسارت جلوگیری می‌کند، اما زیان‌های وارده تا زمان توقف آلودگی همچنان قابل مطالبه است. بنابراین، هرگاه رفتار زیان‌بار به صورت مستمر ادامه داشته باشد، حذف منبع ایجاد خسارت مهمترین اقدام جبرانی است (شمس، ۲۰۲۲).

جبران معادل

روش جبران معادل هنگامی مورد استفاده قرار می‌گیرد که اولاً روش جبران عینی مقدور نباشد و ثانیاً طرفین دعوی، رضایت به جبران معادل کرده باشند. در روش جبران معادل، از آنجایی که زیان‌دیده را نمی‌توان عیناً در شرایط پیش از وقوع اقدام زیان‌بار قرار داد، لاجرم باید وی را در شرایطی مشابه در پیش از وقوع خسارت قرار داد. روش جبران معادل خود به دو دسته جبران معادل به مثل و جبران معادل به قیمت دسته‌بندی می‌شود. پرداخت خسارت به روش پول رایج‌ترین روش برای جبران خسارت محسوب می‌شود که البته این موضوع در جبران خسارت معنوی کاربرد چندانی ندارد اما در سایر مواقع، تمایل رویه‌های قضایی بر ارزیابی خسارت به شیوه پرداخت پول است که دادگاه تأدیه آن را مقرر خواهد داشت (نادری، ۲۰۲۱).

تعیین میزان خسارت

تعیین ارزش پولی خسارت محیط‌زیستی دشوار است و ارزیابی اقتصادی همواره جبران کامل زیان را تضمین نمی‌کند. به همین دلیل، در حقوق بین‌الملل افزون بر ارزش اقتصادی، ارزش ذاتی و معنوی محیط‌زیست نیز مورد توجه قرار می‌گیرد (انصاریان، ۲۰۲۴). تعیین میزان خسارت بر عهده دادگاه است و دادگاه باید از یک سو جبران کامل زیان و از سوی دیگر وضعیت و توانایی مسئول را در نظر گیرد. بر این اساس، پرداخت خسارت می‌تواند به صورت نقدی یا در مهلت و اقساط معین مقرر شود (ولی‌زاده، ۲۰۲۱۱۳).

تأمین جبران خسارت

- جبران کامل خسارت محیط‌زیستی به وجود سازوکارهای تضمینی نیاز دارد. مهمترین این سازوکارها مسئولیت تضامنی، بیمه اجباری مسئولیت و صندوق جبران خسارت است که حقوق ایران در هر سه زمینه با کاستی‌های جدی روبه‌روست.
- مسئولیت تضامنی: هرگاه چند عامل به‌طور هم‌زمان در ورود خسارت به محیط‌زیست دخالت داشته باشند، تعیین سهم مسئولیت هر یک اهمیت می‌یابد. قوانین ایران درباره تضامنی یا نسبی بودن مسئولیت عاملان متعدد حکم صریح و جامعی ندارد و قواعد موجود درباره غصب نیز پاسخ‌گوی همه مصادیق خسارت محیط‌زیستی نیست (آقاسید جعفر کشفی، ۲۰۱۸).
 - بیمه اجباری مسئولیت: گاه میزان خسارت از توان مالی عامل زیان فراتر است. بیمه اجباری، خطر عدم جبران ناشی از اعسار یا امتناع مسئول را کاهش می‌دهد و امکان مراجعه مستقیم زیان‌دیده به بیمه‌گر را فراهم می‌کند (مسعودی‌فر، ۲۰۲۴).
 - مواد ۱۲ و ۱۳ قانون مسئولیت مدنی نمونه‌هایی از الزام به بیمه میسرولیت را پیش‌بینی کرده‌اند. همچنین ماده ۶ قانون حفاظت از رودخانه‌ها و دریاها در برابر آلودگی ناشی از فعالیت کشتی‌های نفتی، کشتی‌ها، شناورها و نفتکش‌ها را مکلف می‌کند هنگام ورود به آب‌های مشمول قانون، در برابر خسارت احتمالی آلودگی نفتی بیمه باشند یا تعهدنامه مالی ارائه کنند (جباریان امیری، ۲۰۲۳).
 - صندوق جبران خسارت: در مواردی که عامل خسارت ناشناخته است یا تعیین سهم مسئولان امکان‌پذیر نیست، صندوق جبران خسارت می‌تواند زیان را پوشش دهد. تخریب تدریجی جنگل‌ها، آلودگی هوا و تغییر بافت سواحل از مصادیقی است که انتساب آنها به یک عامل خاص دشوار است. حقوق ایران فاقد صندوقی جامع در این زمینه است؛ در حالی که نمونه‌هایی مانند «سوپرفند» در ایالات متحده و صندوق‌های جبران آلودگی نفتی در سایر نظام‌ها فعالیت دارند (طیعی، ۲۰۱۷).

نتیجه‌گیری

برای حفظ تعادل میان عناصر محیط‌زیست، قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست در سال ۱۳۵۳ تصویب شد. مطابق ماده ۱ این قانون، حفاظت، بهبود و بهسازی محیط‌زیست، پیشگیری و ممانعت از هر نوع آلودگی یا اقدام مخرب و رسیدگی به امور جانوران وحشی و آبریان آب‌های داخلی از وظایف سازمان حفاظت محیط‌زیست است. تصویب این قانون نقطه آغاز شکل‌گیری حقوق محیط‌زیست در ایران بود. حقوق محیط‌زیست ابزاری مهم برای هدایت توسعه پایدار، تعیین خط‌مشی‌های حفاظتی و بهره‌برداری معقول و پایدار از منابع طبیعی است. با این حال، تکیه صرف بر حفاظت از طبیعت به‌عنوان «منافع عمومی»، بدون تعیین دقیق حقوق، تکالیف و ضمانت اجراها، کافی نیست. حقوق محیط‌زیست زمانی می‌تواند مبنای تعهدات حقوقی دولت‌ها و ابزاری موثر برای رفع آسیب‌های اکولوژیک باشد که منشأ قانونی، محتوای روشن و ضمانت اجرای کارآمد داشته باشد؛ امری که از پاسخ کیفری صرف فراتر می‌رود و ضرورت تقویت سازوکارهای مسئولیت مدنی را آشکار می‌کند.

توسعه و پیشرفت بشر، در کنار ارتقای کیفیت زندگی، آلودگی آب، خاک و هوا، تخریب جنگل‌ها و مراتع، انقراض گونه‌های گیاهی و جانوری و دگرگونی زیست‌بوم‌ها را نیز در پی داشته است. گسترش این پیامدها سبب شده است دولت‌ها به تدوین قواعد الزام‌آور برای پیشگیری از خسارت، تعیین مسئول، ارزیابی میزان زیان و انتخاب شیوه مناسب جبران توجه کنند. بر همین مبنا، پژوهش حاضر مسئولیت مدنی دولت‌ها در قبال زیان‌های محیط‌زیستی را در حقوق اتحادیه اروپا و ایران به‌صورت تطبیقی بررسی کرد.

یافته‌ها نشان می‌دهد اتحادیه اروپا بر پایه دستورالعمل ۲۰۰۴، با تعیین مراجع ذی‌صلاح، تاکید بر اقدامات پیشگیرانه و احتیاطی و ایجاد سازوکارهای ترمیم خسارت، نظامی نسبتاً منسجم و فراملی پدید آورده است. در مقابل، مسئولیت مدنی محیط‌زیستی در حقوق ایران همچنان عمدتاً بر تقصیر استوار است و مقررات و رویه قضایی مربوط به آن پراکنده و محدود است. غلبه رویکرد کیفری و کمبود رویه قضایی مدنی نیز از اثربخشی حمایت حقوقی از محیط‌زیست کاسته است. از این‌رو، تقویت مبنای مسئولیت بدون تقصیر، توسعه رویه قضایی و ایجاد سازوکارهای مستقل و تخصصی برای ارزیابی و جبران خسارت ضرورت دارد.

در پایان، راهکارهای زیر پیشنهاد می‌شود:

- برای رفع تعارض منافع و افزایش کارآمدی سیاست‌گذاری، ماده ۲ قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست بازنگری شود تا شورای عالی

- محیط‌زیست از شورایی اداری و درون‌قوه‌ای به نهادی حاکمیتی و فراقوه‌ای با مشارکت قوای سه‌گانه تبدیل شود.
- سازوکاری واحد، مستقل و جامع برای الزام واحدهای خصوصی و دولتی به رعایت مقررات محیط‌زیستی ایجاد شود؛ زیرا تمرکز هم‌زمان مدیریت صنایع آلاینده و سازمان حفاظت محیط‌زیست در قوه مجریه، تعارض منافع و کاهش کارآمدی نظارت را در پی دارد.
 - خلأهای قانونی مربوط به جایگاه سازمان حفاظت محیط‌زیست، روابط میان‌سازمانی و نظارت بر برنامه‌های توسعه پایدار برطرف شود و با ادغام نهادهای موازی، نظامی یکپارچه و پاسخ‌گو برای مدیریت محیط‌زیست شکل گیرد.

منابع

- Aghaseyed Jafar Kashfi, M. (2018). Environmental Law and Sustainable Development of the Oil and Gas Industry. Tehran: Majd. [In Persian].
- Akhzari, B. (2018). Environmental Damage from a Legal Perspective. Tehran: Dadgostar. [In Persian].
- Ansarian, M. (2024). Environmental Law. Tehran: Mohit Zist. [In Persian].
- Arbab, H. (2019). Environmental and Natural Resource Economics. Tehran: Ney. [In Persian].
- Aydin, M., Sogut, Y., & Altundemir, M. (2023). Moving toward the sustainable environment of European Union countries: Investigating the effect of natural resources and green budgeting on environmental quality. *Resources Policy*, 83, 55-76.
- Barnes, J. (2019). Capitalism and Environmental Destruction (H. Sedighi, Trans.). Tehran: Talayeh. [In Persian].
- Bellanca, N., Gherardini, A., Maltagliati, M., & Pessina, G. (2023). Civicness, social relations and environmental behavior: A new kaleidoscope of social capital in Italy. *South European Society and Politics*, 28(3), 451-472.
- Braud, L., McDonnell, K., & Murphy, F. (2024). Beyond phycocyanin: Environmental life cycle assessment of a European pilot-scale Spirulina biorefinery. *Bioresource Technology Reports*, 9(29), 1-16.
- De Oliveira, S., Visentin, J., Pavani, B., & Loyola, R. (2024). The European Union-Mercosur Free Trade Agreement as a tool for environmentally sustainable land-use governance. *Environmental Science & Policy*, 161, 700-719.
- Delgoshaei, N. (2023). Compensation for Environmental Damage in Iranian Law and International Instruments. Tehran: Dadyar. [In Persian].
- Di Marco, A. (2024). Water democracy under European Union law: Requiring participatory services management. *Utilities Policy*, 84, 319-335.
- Du, L., & Sun, H. (2023). Ecological damage claim program and environmental violations: Evidence from a quasi-natural experiment in China. *Journal of Cleaner Production*, 397, 382-399.
- Facchinetti, A. (2023). State immunity from civil jurisdiction in transboundary environmental litigations. *The Italian Review of International and Comparative Law*, 3(2), 430-447.
- Fahimi, A. (2014). Ideas in Environmental Law. Qom: University of Qom Press. [In Persian].
- Fisher, E. (2022). A Brief Introduction to Environmental Law (E. Shams, Trans.). Tehran: Majd. [In Persian].
- Gallay, E., Shantz, E., Maltagliati, M., Flanagan, C., Pykett, A., & Voelker, L. (2025). Environmental civic science: Civic and scientific literacy on socio-environmental issues for the common good. *Theory Into Practice*, 18(2), 41-66.
- Giuliani, E. (2024). Making it right: Socio-environmental conditionalities in regional industrial policies. *Progress in Economic Geography*, 2(1), 877-896.
- Gorissen, K., Deltomme, B., Weijters, B., & Baumgartner, H. (2024). Proud to limit the damage: Negatively framed eco-ratings motivate green intentions through anticipated pride. *Journal of Environmental Psychology*, 96, 1-19.
- Iannucci, G., & Tampieri, A. (2024). The persistence of environmental and social strategies under emission permits. *Energy Economics*, 138, 605-623.
- Jabbarian Amiri, B. (2023). Environmental Impact Assessment. Tehran: University of Tehran Press. [In Persian].
- Jouzi, S. A. (2013). Environmental Management. Tehran: Agricultural Sciences of Iran. [In Persian].
- Kamali, A. (2024). Environmental Law. Tehran: Majd. [In Persian].

- Karkhaneh, M. (2022). Analysis of International Environmental Instruments. Tehran: Majd. [In Persian].
- Khan, K., Khurshid, A., & Cifuentes-Faura, J. (2023). Is geopolitics a new risk to environmental policy in the European Union? *Journal of Environmental Management*, 345, 610-632.
- Luz, A. L. (2024). Outcomes of an agri-environmental scheme in the management of common pastures in northern Portugal: Social benefits and effects on local capacity for collective action. *Progress in Economic Geography*, 147, 397-414.
- Macchioni, R., Fiondella, C., & Prisco, M. (2024). The value relevance of environmental innovation: Evidence from the European Union context. *Journal of Cleaner Production*, 446, 132-150.
- Masoudifar, H. (2024). Human Security in Light of Environmental Rules. Tehran: Negah-e Moaser. [In Persian].
- Mohseni, H. (2021). The Supreme Court and Iranian Environmental Law. Tehran: University of Tehran Press. [In Persian].
- Moisello, A., Gavana, G., & Gottardo, P. (2024). Does nomination committee independence affect corporate environmental performance? Evidence from the European Union. *Cleaner Environmental Systems*, 12, 87-106.
- Naderi, S. (2021). Sustainable Development Goals of the 2030 Agenda: A Strategy for Protecting the Marine Environment of the Persian Gulf. Tehran: Majd. [In Persian].
- Norouzi, H., Parvin, M., R. & Pournouri, M. (2023). Legal standing in environmental crimes in European Union and Iranian law. *International Legal Research*, 17(63), 65-84. [In Persian].
- Perrone, N. (2023). Perspectives of extraterritorial jurisdiction for environmental damage in the proposal of the European Directive on Corporate Sustainability Due Diligence. *The Italian Review of International and Comparative Law*, 3(2), 389-408.
- Raei Dehghi, M., Hemmati Golsefidi, F., & Arashpour, A. (2023). The approach of customary rules of international environmental law to climate change. *Legal Research*, 22(54), 201-232. [In Persian].
- Rajabi, A. H., & Ariyaipour, A. (2023). Civil liability as an element in improving environmental conditions: A look at the European Union environmental liability instrument. *Modern Studies of Law and Environment*, 1(2), 1-10. [In Persian].
- Randall, A. (2024). Environmental ethics for environmental economists. *Encyclopedia of Energy, Natural Resource, and Environmental Economics*, 4(3), 16-26.
- Rawtani, D., Gupta, G., Khatri, N., Rao, P., & Mustansar Hussain, C. (2022). Environmental damages due to war in Ukraine: A perspective. *Encyclopedia of Energy, Natural Resource, and Environmental Economics*, 850, 1-17.
- Shams, E. (2022). A Brief Introduction to Environmental Law. Tehran: Majd. [In Persian].
- Taghizadeh Ansari, M. (2022). Environmental Law in Iran. Tehran: SAMT. [In Persian].
- Tayebi, S. (2017). Environmental Diplomacy in Light of International Negotiations and Decision-Making. Tehran: Majd. [In Persian].
- Turker, Y. O. (2024). The impact of the right of access to information on sustainable development goals under the Aarhus Convention. *Journal of Environmental Management*, 370, 51-68.
- Vaishnav, P., Tian, Y., Isaac, C., & Mohan, A. (2024). Automation and electrification in long-haul trucking cuts urban health and environmental damages. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 131, 61-83.
- Valizadeh, H. (2021). Civil Liability for Environmental Damage: An Analytical and Comparative Study of Domestic and Foreign Law. Tehran: Ghanoonyar. [In Persian].
- Valizadeh, H., Ebrahimian, N., & Mofidian, S. (2023). Effects of the collectivization of civil liability arising from environmental damage: A case study of Iranian and European Union law. *New Research in Administrative Law*, 6(21), 1-24. [In Persian].
- White, R. (2015). Crimes Against Nature (S. Tayebi, Trans.). Tehran: Majd. [In Persian].
- Xu, H., Barbot, S., & Wang, T. (2024). Remote sensing through the fog of war: Infrastructure damage and environmental change during the Russian-Ukrainian conflict revealed by open-access data. *Natural Hazards Research*, 4(1), 1-7.
- Xu, Q., & Khan, M. (2023). Reflections on the environmental damage compensation regime in Chinese civil legislations. *Heliyon*, 9(4), 68-88.

A Comparative Study of State Civil Liability for Environmental Damage in the European Union and Iran

Mohammadreza Taghizadeh^{*1}, Akram Tajik², Hossein Miri³

1. Corresponding Author, PhD Candidate, Department of Law, Gorgan Branch, Islamic Azad University, Gorgan, Iran. Email: m.taghizadeh13@gmail.com
2. Assistant Professor, Department of Law, Azadshahr Branch, Islamic Azad University, Azadshahr, Iran. Email: ram.tajik@iau.ac.ir
3. Assistant Professor, Department of Law, Gonbad Kavoods Branch, Islamic Azad University, Gonbad Kavoods, Iran. Email: hoseinmiri49@gmail.com

Received: 2025/04/07

Accepted: 2025/06/30

Abstract

The Industrial Revolution, while transforming economic, social, and cultural life, has also had destructive environmental consequences, including the degradation of natural resources, the loss of ecosystems, and intensified water, soil, and air pollution. In response, various legal, political, and economic measures have been developed at domestic and international levels to protect the environment and remedy environmental damage. This study comparatively examines civil liability for environmental damage under Iranian and European Union law. Its main question concerns the most significant differences between the two legal systems in this area. The research employs a descriptive-analytical method and library-based sources. The findings show that the EU legal system, particularly under the 2004 Environmental Liability Directive, relies on the precautionary, preventive, and polluter-pays principles, together with a risk-based approach, to require Member States and polluters to prevent harm, cooperate, and provide remediation. By contrast, Iranian law addresses environmental civil liability only in a fragmented and limited manner and remains largely fault-based, reflecting a more reactive and less effective approach to civil protection of the environment.

Keywords: European Union, Iran, Environmental Damage, Environment; Civil Liability

Cite this article: Taghizadeh, M. R., Tajik, A., & Miri, H. (2025). A Comparative Study of State Civil Liability for Environmental Damage in the European Union and Iran. *Environment and Development Journal*, 16 (31), 83-94. <https://doi.org/10.22034/eiat.2026.248441>

© The Author(s).

Publisher: Iranian Association for Environmental Assessment

DOI: <https://doi.org/10.22034/eiat.2026.248441>
